

TEOS ÜHEST ERILISEST RAAMATUKOGUST

Varamu lummuses. Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu 100. Koostaja Merike Kiipus, toimetaja Kanni Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2009. 302 lk.

Noorema ja kultuuriloos ehk vähikliku ma lugeja ette võib tõusta küsimus: kuidas siis nii, et vaevu seitsmekümneaastase asutuse koosseisu kuulub saja-aastane osakond või allasutus? Vastus on lihtne: arhiivraamatukogu asutati samaaegselt Eesti Rahva Muuseumiga 1909. aastal tolle osakonnana. Tegelikult võiks arhiivraamatukogu (AR) teket veelgi kaugemale nihutada. Tema aluseks sai ju EÜS-i raamatukogu, mille juhatajaks valitud Oskar Kaldal sündis 1888–1889 kavatsus koondata raamatukokku kogu Eestis avaldatu, eestikeelne ja Eestit käsitlev kirjandus. Ei tarvitse vist lisada, et kavatsust hakati ka kohe ellu viima.

Sellega seoses peab paratamatult peatuma eesti haritlaste esimesel põlvkonnal, kes hämmastab oma töövõime ja teotahetega. Mõistagi on siin näidiseks Oskar Kallas, kelle laiahaardelisus on lausa renessanslik. Ta on folklorist, kes hõlmab oma ala kõiki valdkondi (kogumist, publitseerimist, uurimist, kogumise organiseerimist), pedagoog, toimetaja, riigimees. Ta on olnud paljude institutsioonide rajaja, nende seas Eesti Rahva Muuseum, Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts (ENKS) ja äsja juubelit tähistanud arhiivraamatukogu. Ta on eesti keele eestvõitleja, eestikeelse hariduse rajaja (eelnimetatud ENKS-i tütarlastegümnaasiumi esimese direktorina), eesti nimede propageerija. Ta on tegev vaat et kõigis Tartus asunud eesti seltsides. Kestvaim läbi murranguliste aegade on olnud aga AR. Ja sellega jõuame taas juubeliväljaande juurde.

Soliidne teos jaguneb sisuliselt kolme ossa. Esimese osa (lk 13–153) moodus-

tavad ülevaated ja mälestused (14 kirjutist), teine osa (lk 155–228) tutvustab AR-i fonde (kaheksa kirjutist seitsmelt autorilt), kolmas osa (lk 229–301) edastab AR-i kroonika ja bibliograafia. Bibliograafia on ulatuslik ja mitmeosaline: AR-i väljaanded (56 nimetust aastaist 1913–2008), raamatuteaduse konverentsi teesid (17 nimetust aastaist 1969–2008), AR-i varamu (7 nimetust aastaist 2004–2009), käsikirjalised väljaanded (8 nimetust), kursuse- ja diplomitööd (10 nimetust aastaist 1956–1996) ja lõpuks AR-i kajastusi trükisõnas (821 nimetust aastaist 1909–2009), kokku seega 919 nimetust. Vaieldamatult on see hiigeltöö ja koostajad – Annemaria Onoper, Merike Kiipus – pälvivad kiidusõnu, hoolimata eessõnas leiduvast märkusest, et bibliograafia pole ammendav. Ilmneb, et tunases vabariigis olid ajakirjanduses avaldatud artiklid enamasti anonüümsed. Ometi kohtame – pealkirja järgi otsustades toetavate, tutvustavate või probleemidele osutavate – artiklite autorite seas nimesid, nagu Villem Reiman, Kristjan Raud, Arno Rafael Cederberg, Mattias Johann Eisen, Oskar Kallas, Ilmari Manninen, Johan Köpp, Jüri Linnus, Heinrich Koppel ja Gottlieb Ney. Näeme, et tegu on üldtuntud ja autoriteetsete inimestega. Okupatsiooniaastail ja uues vabariigis kirjutavad peamiselt muuseumi, eriti just AR-i töötajad, kes on kahtlemata asjatundlikumad, ehkki vahest mitte nii tuntud. Muide, osutaksin siin ühele libastumisele. Kirje 433 (lk 278) autoriks on Ülo Tedre (mitte Teder), kes oli tollal RKM-i teadussekretär.

Nii hakkasimegi raamatu lõpust peale. Ent need materjalid on olulised ja huvitavad. Merike Kiipus on koostanud ka kroonika. Seegi töö tunnukse põhjalik ja on igatahes väärt lugemine, vähemalt neile, kes KM-ist ja AR-ist midagi

teavad. Muidugi oluaks kroonika veelgi informatiivsem, kui juhatajate kõrval oluaks kajastud ka reakoosseis, sest enamasti oli ju tegu kauaaegsete ja teenekate töötajatega. Ehk oleks võinud nimetada ka näituste korraldajaid. On ju nii, et just inimesed teevad raamatutest raamatukogu. Sestap ei maksaks neid unustada. Kroonikat illustreerivad 17 fotot, enamasti vanemast ja uue-
mast ajast. Ehk võinuks olla foto ka okupatsiooniaastate koosseisust. Ka kõigi juhatajate fotod oluaks teretunud. Nurisemine käib ju asja juurde, kuid põhiliselt on tegu huvitava, et mitte öelda põneva looga sellest, kuidas kujunes AR.

Kroonikale eelnev osa käsitleb AR-i fonde. Kaheksat artiklit illustreerivad 12 fotot (teostest, mitte inimestest). Heino Räim tutvustab „Eesti raamatu fondi”. See tihedalt sõnastatud faktirohke artikkel annab hea pildi AR-is asuvast eestikeelsest raamatust ja ka sellest, mis on puudu. Näiteks 254-st kalendrite aastakäigust on üldse leidmata 45, AR-is puudub olemasolevast 209-st neli. Veel ilmekam näide ütleb, et Eesti trükise punase raamatu 413 nimetusest (aastaist 1525–1850) on AR-is 339 (86 ainu-eksemplaridena). Arvanded on väga kõnekad. Kurvaks teeb aga see, et seaduskuulekuse lõtvumine hõlmab nüüd ka kirjastusi ja trükikodasid. Hoolimata sundeksemplari seadusest jääb AR-il aastate lõikes saamata 5–10% trükistest (lk 165). Kultuurilooliselt on see raske kuritegu. Üpris ime-
lik oli mõne aja eest meedias kajastunud kirjastuste – eriti TEA – protest sundeksemplaride vastu. Ainult nende kaudu saame ju ka aastakümnete ja -sadade järel teada nii autoritest kui ka kirjastustest. Enda igavikustamiseks on see kõige hõlpsam ja valutum tee.

H. Räime teine kirjutis tutvustab AR-i personaalkogusid. Neid on 31 ja nad (70 465 säilitusühikut) moodustavad alla 10 % AR-i üldsuurusest. Kõige

varasemad on V. Reimani (1917) ja M. J. Eiseni (1934) personaalkogud, kõige hilisem Ilmar Laabani kogu (2001). Tunases vabariigis ei laekunud – Eisen välja arvatud – ühtegi personaalkogu. Esimene on Karl Menningi kogu 1944. aastal, siis Aino ja Oskar Kalda kogu 1946. aastal. 1990. aastail – enam-
vähem uue iseseisvuse ajal – on laekunud üheksa kogu (nende seas E. Hubel, O. Loo-
rits, H. Viirsalu). Tõsi, artikkel on puhtalt deskriptiivne, kuid huvitav ja mõtteid äratav. Näiteks tõuseks küsimus, miks on personaalkogude seas nii vähe kirjanike kogusid (alla poole)?

Ave Pill käsitleb ajakirjanduse fondi AR-is. Erilist huvi pakub kogude saamislugu. Pill osutab ka EÜS-i raamatukogule ja selle juhatajale O. Kaldale kui innukale ajakirjanduse – ajavaimu peegli – kogujale. Hämmastav on aga meie valitsuste kõikuvus sundeksemplaride lubamises: 1918. aastal lubatud sundeksemplarist jäadi ilma 1938. aasta trükiseadusega (aprillis), mais siiski taastati õigus ühele eksemplarile, aastal 1949 võeti tasuta sundeksemplar ära ja asendati tasulisega, 1952 võeti seegi ja saadi tagasi alles 1954, mis 1959. aastal asendati valikulisega; oktoobris 1964 saadi tagasi täielik õigus sundeksemplarile. 1992 tuli taas uus määrus: perioodikast saadi ainult üks eksemplar; 1997. aasta sundeksemplari seadusega – kehtib tänini – hakati saama perioodikast kaks eksemplari. Paraku on raskusi seaduse täitmisega nagu raamatutegi puhul. Ka A. Pill toob arvandeid, kuid kahjuks mitte samal tasemel. Eestikeelse ajakirjanduse fondi suurus on 50 800 aastakäiku (lk 174). Et mõnest ajalehest on isegi kolm eksemplari, siis ütleb aastakäikude arv vähe. Hoopis olulisem oluaks nimetuste arv. Väliseesti perioodika puhul annabki autor ka nimetused: 270 ajakirja ja 35 ajalehte (selle kõrval ütleavad aastakäikude arvud –

2010 ajalehte ja 4434 ajakirja – vähe või koguni desorienteerivad: vt lk 175). *Baltica* ajakirjanduse kataloog sisaldab 644 nimetust, venekeelset perioodikat on 80 nimetust. Rõhukalt on esile toodud perioodika mikrofilmimine tagatiskoopiate valmistamisena. Teadagi on perioodikakogu AR-i enim kasutatud ja kasutatavaid fonde.

Imbi Pelkonen annab ülevaate *Baltica* kogust. Kogu jaguneb kaheks: *baltica* I (hõlmab enne 1918. aastat Eestis ilmunud võõrkeelseid teoseid ja pärast 1945. aastat välisriikides ilmunud teoseid) ja *baltica* II (hõlmab pärast 1945. aastat Eestis ja NSVL-is ilmunud vene- ja muukeelseid Baltimaid puudutavaid teoseid ja alates 1991. aastast Eestis ilmunud võõrkeelseid teoseid). *Baltica* I sisaldab 30 000 nimetust ja *baltica* II 31 000 nimetust (lisaks perioodika). Artikkel tasub lugemist ja süvenemist.

Olga Sudajeva tutvustab avalikkusele peaaegu tundmatut fondi, nimelt AR-i kaardikogu. On rõõm teada saada, et teadaolevalt vanim Eesti ala kujutav kaart (aastast 1573) on kaardikogus olemas. Kogu artikkel on ülimalt huvitav lugemine. Kahjuks ei anna autor lõplikke arve. Saame teada, et 1940. aasta septembriks oli kaarte 556 nimetust, aastast 1991 kuni praeguseni tuli juurde 2800 eksemplari. Aga aastaist 1940–1991 ei tea me midagi. Kas on küsimus tööjõus või rahas?

Helle Maaslieb käsitleb väga aktuaalset teemat, nimelt AR-i fondide digiteerimist. Selle ettevalmistused algasid juba 1996. aastal ja esimeseks viljaks on elektronkataloog Ester, kuhu sisestatakse jooksvalt kõik raamatukogudesse saabuvate väljaannete andmed ja retrospektiivselt ka andmed juba olemasolevate teoste kohta. Nii oli 2009. aasta alguseks Esterisse kantud umbes 52 % AR-i fondidest. Paradoksaalselt on digiteerimisel kaks vastukaivat eesmärki: ühelt poolt säilitamine, teiselt poolt kättesaadavaks tegemi-

ne. Mõistagi ei jõua siin peatuda kõigel juba tehtul. Igatahes on asjahuvilistel põhjust artiklisse süveneda. Eriti tõstaksin esile projekti DEA – digiteeritud Eesti ajalehed. On kurb tõdeda, et tööd takistab nii ressursside nappus – praegusel ajal vististi paratamatu – kui ka sisulis-tehniliste oskuste puudus. Pole kahtlust, et viimased töö käigus paranevad.

Helje Laas tutvustab 1921. aastal asutatud bibliograafiaosakonna ajalugu ja hetkeseisu. Osakond loodi ERM-i, EKS-i ja TÜ initsiatiivil eesti ajakirjanduse süstemaatiliseks bibliografeerimiseks. On põnev teada saada, et vastava ettepaneku tegi Villem Ernits 1914. aastal, kuid tema algatus hääbus juba 1915: tööd tehti nimelt ühiskondlikus korras, s.t tasuta. Artiklis on antud osakonnas olevad kartoteegid (nende maht, sisu ja ulatus). Kartoteeke on üheksa ja nende suurus on 2 311 470 kaarti. Minusugustel vanuritel on kahju lugeda, et kartoteekide maht enam ei kasva, sest 1997. aastast peale bibliografeeritakse elektrooniliselt ja 2004. aastast on üle mindud veebipõhisele andmebaasile. Kartoteegis sobramise mõnu ja sealjuures nagu muuseumis leitud olulise teabe avastamine jääb ilmselt minevikku, sest internetis sobramist ei kujuta ette.

Annemaria Onoper tutvustab pseudonüümide kartoteegi põhjal 2005. aastal valminud elektroonilist andmebaasi, mis avab 4500 isiku pseudonüümid.

Raamatu esimest osa, mis on põhilselt mälestuslik, kaunistab 14 fotot.

Üldisest mälestuslikkusest tõuseb esile Mare Loti artikkel eesti raamatuteaduse konverentsidest. Asjalik ja ülevaatlik kirjutis torkab silma kirjandusloendiga (41 teost 28 autorilt), ettekannete temaatika (teema, autor, konverents, aasta) ja isikute registriga. Mälestuskillud on ju huvitavad, aga paraku põgusad. Tuumakamad tunnukse August Palmi päevikute väljavõtted ja

intervjuud (sihiteadlik küsija toob enam esile kui vabatahtlik jutustaja). Igal juhul annavad need omaaegsest AR-ist üpris iseloomuliku ja usutava pildi (eks olnud ju minagi RKM-i ja ka AR-i kogude sage kasutaja).

Tegu on seega asjaliku raamatuga, mis peale vajaliku annab ka nostalgilist meelelahutust. Humanitaarlasele kindlasti vajalik teos. On sügavalt meelde-

jääv, mida üks suhteliselt väikene kollektiiv aastate jooksul suutis teha. Pole kahtlust, et Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu on tõesti kultuurivaramu hoidja, säilitaja ja vahendaja.

ÜLO TEDRE